

Андреј Митровић: уметност историје

„Отац историје је у Делакроином тумачењу крпкн старац широка чепа и проициљивих очију, благог изгледа који зрачи лепотом доброте и плени ведрином духовне радозналости, доминира миром који га испуњава. Приказан је као срећник, биће зато јер се желело рећи да се бави послом који је важан, али и племенит, племенитост тражи и племенитим чини.“¹

Кључне речи: Андреј Митровић, културна историја, уметност и историја, филм и историја

Професора Андреја Митровића упознавала сам у припремама за студије, читајући његове књиге, потом, као студенткиња, на његовим предавањима, а касније, као његов ђак, у многим разговорима које смо водили. И први утисак, већ у сусрету с књигама, био је да он не поставља питања само због одговора, већ да су питања увек подстицаји и оквири и за разговоре. Дијалог је био његова и животна филозофија, и научна позиција. У дијалогу је видео слободу, слободу није видео без дијалога. Већ тада, захваљујући Андреју Митровићу, чинило ми се да је историја, уз све остало, и својеврсна позорница дијалогског сусретања прошлости и времена из кога се прошлост сагледава. Није ту, наравно, реч о пуком преиспитивању прошлости, ту је реч о њеном свеобухватнијем сагледавању. Време из кога се прошлост сагледава не треба и не сме да усмерава погледе, а још мање да их скреће на ову или ону страну, већ да их шири и изоштрава. Тачка гледишта, па у том смислу и време из кога се прошлост сагледава, осматрачница је, а не ров за укопавање, и Андреј Митровић је на томе стално инсистирао. На предавањима и у својим делима о различитим феноменима 20. века, у коме су се, као и у другим вековима, преплитали ратови, политичка историја, идеологије, он је откривао и нудио као „тачке ослоица“ и преплитања уметности и историје, те историју свакодневице. Оно где сам увек покушавала да пронађем себе у бављењу историјском науком, вођена његовим идејама, била је културна историја, и управо преплитање историјског и уметничког. У споју те две велике љубави професора Митровића, историје и уметности, препознали смо се, и

¹ Митровић, Андреј, „Делакроин Херодот“, у: *Култура и историја*, Београд 2008, стр. 73.

упознавали за све оне године у којима сам имала привилегију да будем његов ђак и део његовог круга.

Андреј Митровић и Љубинка Трговчевић,
Миротворни марш на Толстојеву, 7. јул 1992.

Како је Андреј Митровић писао, „историјска наука, чак и када су у питању њени најбољи представници, пречесто остаје самозадовољна у свом уском кругу, што само подстиче даље, доиста умногоме комотно, бављење ужим темама и избегавање стварања знања о већим целинама и о суштинама процеса и појава“.² Он никада није прихватио и пристајао да остане у уском кругу политичке историје, и да посматра само уже теме, него је увек трагао за суштином. До суштине процеса и појава долазио је на различите начине, а један од путева којим је ишао,

² Митровић, Андреј, „Историјски реализам и историчност у филму“, у: *Култура и историја*, Београд 2008, стр. 56.

а путева је било много, као у Борхесовом врту са стазама које се рачвају, био је пут тумачења уметности, и њене улоге у разумевању прошлости.

Андреј Митровић је и као историчар, али и као изванредни познавалац уметничких токова и домета, добро знао колико често је историја пружала теме и надахнућа за дела у различитим уметностима. Увиђао је да уметници снажно осећају и драматику историјских збивања и значај великих историјских појава за животе обичних људи, савремених и потоњих, а такође да изванредно схватају јачину утиска који на човека остављају историјске теме и представе.³ За њега је студирати појаву уметничких дела инспирисаних историјом значило бављење широким и богатим пољем, пуним неочекиваног и неистраженог. И уметност и историја су, сами за себе, и када се наизглед не додирују и не преплићу, широка и богата поља, а у преплитањима и прожимањима та ширина добија и нове димензије. Могло би се чак рећи да прожимања историје и уметности дају и историји и уметности додатну дубину. Историја нуди уметничким остварењима оквире, а уметничка остварења неретко историји нуде и нове изазове.

У уметности, писао је, није редак случај да се у некој песми, слици, скулптури, роману, филму или музичкој композицији налази схватање одређене историјске појаве, историјског догађаја, историјског раздобља. Уметничка дела нису, наравно, реконструкције или синтезе тих појава, догађаја или раздобља, али их вишеслојно „осећају“ и кореспондирају с њима. Историјско се, дакле, много пута и на различите начине може наћи и у уметничким делима, те је зато једна од његових великих и често истраживаних тема била „историја и уметност“.⁴ Тим пре што су током 20. века уметности својом тежњом за стваралачком слободом биле једина историјска антитеза ауторитарним и тоталитарним тежњама без обзира на сва искушења кроз која су пролазиле и на чињеницу да су ауторитарни покрети настојали да створе и величају своје уметности.

Уметничка дела била су за Андреја Митровића важан историјски извор пошто су и историјске појаве, јер исказују одређена стања историјског тренутка у време настанка, али су, уз то, често и битни чиниоци утицаја на прилике и стања које их је изазвало. Део су културног живота и упоредо су њихов израз, али су и израз и средство ширења идеала и идеја политичког и моралног обележја. Она су и оруђе естетских, моралних и политичких утицаја на људе, а неретко и нарочита врста оружја у великим политичким и друштвеним борбама. Та њихова двосмерност је и у тумачењу историјског и у тумачењу естетског у њима, додатни изазов. Будући да су уметничка дела често била и средство идеолошких сукоба у психолошком рату и да су се поводом њих заподевале

³ Митровић, Андреј, „Историја и уметничко дело“, у: *Култура и историја*, Београд, 2008, стр. 79.

⁴ Mitrović, Andrej, *O božjoj državi i zlom spasenju*, Beograd 2007, стр. 22.

идеолошке и политичке битке, самим тим су се показала, ма о којој уметности да је реч, као додатна снага историје.⁵

Начин на који се Андреј Митровић бавио науком, излазећи из „куле од слоноваче“ у нове просторе, умногоме је налик ситуацијама с уметностима које су носиле слободу насупрот тоталитарном, често се налазећи на политичкој ветрометини. Њима је време наметнуло своје подстреке, провокације и искушења и често их носило својим матицама.⁶ И он је, исто тако, супротстављајући уметност слободе уметностима тоталитарних режима, своју историографију супротстављао оној традиционалној, затвореној у себе и лишеној схватања суштине.

Већ на почетку каријере, као млад историчар, Андреј Митровић је увидео да се историјска наука мења. Седамдесетих година 20. века, у време када културна историја, „некада Пепелуга међу научним дисциплинама, коју су њене успешније сестре занемаривале“,⁷ доживљава нови процват, и он почиње да ствара у нашој средини нову културну историју, отварајући тако простор за критичка запажања и коришћење уметничког дела као сложеног и особеног извора за разумевање историјске стварности. С уметничким делом као извором, он се није бавио само културном историјом већ је обогаћивао приступе историји као науци у најширем смислу. Културна историја јесте оно што је било средишње интересовање Андреја Митровића, али су његови драгоцени и високи домети у проучавању културне историје у исто време и драгоцени и високи домети савремене историографије.

Већ у *Времени нетрпељивих* (1974), политичкој историји Европе 1919–1939, читав један део он је посветио уметностима у потрази за слободом, и тадашњој немачкој расистичкој култури, схватајући да се политичка историја тих бурних времена не може у потпуности разумети без разумевања уметности идеологија под чијим су окриљем створане и које су на њих утицале.⁸ Андреј Митровић је увиђао да и мотиви и валери слике или стихови и метафоре у песми умеју често о неком добу да кажу колико и важан писани и експлицитан документ из неког архива. У том погледу скоро сваки век има своје „Илијаде“ и „Одисеје“, па и 20. век. Потом је књигом *Историјско у Чаробном брегу. Покушај интердисциплинарног огледа* (1977), у српској историографији јединственом делу, Андреј Митровић указао на још једну од могућности коришћења уметности (у овом случају књижевности) за разумевање историјског времена, „времена нетрпељивих“. Немачка је, природно, највише привлачила његову пажњу, јер се

⁵ Mitrović, Andrej, „Film i istorija“, u: *Kultura i istorija*, Београд 2008, стр. 97.

⁶ Mitrović, Andrej, *Angažovano i lepo*, Београд 1983, стр. 31.

⁷ Berk, Peter, *Osnovi kulturne istorije*, Београд 2010, стр. 5.

⁸ Митровић, Андреј, *Време нетрпељивих. Политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, Београд 1974, стр. 455–497.

ту најубедљивије показивала снага тоталитарног режима, али и отпор тоталитаризму. И уметности су биле показатељ да није било само оних који су пактирвали или немо одобравали, него је веома много на свим странама било оних који су се одупирали тоталитаристичком духу који је доминирао ондашњом Европом. Отпори тоталитаризма најчешће нису топови који ће их брзо разорити, нарочито то нису уметности, али су увек, нарочито уметности, рефлектори који снажно осветле њихове таме. И у том смислу Андреј Митровић је добро знао да трагајући за суштином увек трага за слободом.

У уметности се уплићу и упијају идеје и колективна психолошка стања датог раздобља, оно што се поједностављено назива „духом епохе“. То је лако уочљиво у времену владавине догматских система, али је исти случај, мада није тако очевидно, и у временима друштвених слобода.⁹ Андреј Митровић је видео уметност као важан извор кроз који су се преламали кључни феномени 20. века – фашизам, нацизам и комунизам. Био је један од ретких историчара, а свакако први у нашој историографији, који је разумео да се 20. век не може схватити без Пикасове „Гернике“, Татљиновог „Споменика Трећој интернационали“, „Стубова друштва“ Георга Гроса, Чаплиновог „Великог диктатора“, Бертолучијевог „Двадесетог века“, пројеката Алберта Шпера, *Лучерашињег света* Штефана Цвајга, или *Чаробног брега* Томаса Мана, увиђајући да уметници и преживљавају историју својих дана, некада страдају, а неки су и борци и првоборци идеологија.¹⁰ Био је свестан да уметничка дела не нуде чињенице, али да су сама по себи чињеница често драгоценија, а свакако инспиративнија, од чињеница из класичних извора. Својим анализама филмова „Селјачка буна“ Ватрослава Мимице, „Двадесети век“ Бернарда Бертолучија, „Амаркорд“ Федерика Фелинија, „Кабаре“ Боба Фоса, „Пуковник Редл“ Иштвана Сабоа показао је да су то не само сјајна уметничка остварења него и прилози за суштинско разумевање фашизма, нацизма или комунизма.

Као врхунски познавалац уметности, Андреј Митровић је видео више и даље од саме уметности и разумео је да су, што је маестрално показао на примеру диспута Леа Нафте, Лодовика Сетембринија и Ханса Касторпа у *Чаробном брегу*, уметности нераскидив део великих друштвено-политичких конфронтација. Успео је да историчарски, као и Томас Ман списатељски, јунаке једног романа повеже, чак идентификује са основним политичким покретима тадашње Европе. Анализирајући Манове јунаке Андреј Митровић је указивао на сложене односе тоталитаризма, либерализма и неутралности, односно неопредељености, на ширем друштвеном плану, који су обележили не само немачко друштво у 20. веку већ и читаву Европу. Ако се у личностима неког уметничког

⁹ Митровић, Андреј, *Ћудљива муза. Огледи о историјском, научном и уметничком*, Ваљево 1992, стр. 85. (у даљем тексту: Митровић, А., *Ћудљива муза...*)

¹⁰ Митровић, А., *Ћудљива муза...*, стр. 85.

дела препознаје политичност која је запљускивала ондашњу Европу, јасно је да је политички дух играо велику улогу у европској стварности, а такође, на свој начин, дискретније или не, и у уметностима, које никада нису без свога присуства у политичким кретањима.

Бавећи се делима Иве Андрића, Милоша Црњанског и Мирослава Крлеже, Андреј Митровић је био свестан да се у њима крије „пишчев поглед на свет, некад добро скривен, некад лакше и теже уочљив, увек саткан од схватања живота и човека, од друштвених и политичких уверења и од разумевања смисла и улоге књижевног стваралаштва у животу човека и друштва“.¹¹ Он је управо и трагао за тим њиховим погледима на свет, јер су они пружали поглед на обичног човека, али и на целу епоху. Таква врста промишљања односа уметности и историје била је немогућа без велике ерудиције коју је Андреј Митровић поседовао. Анализирајући Крлежине стваралачке поступке, поредио их је са поступцима групе сликара немачке „Нове стварности“ Георгом Гросом и Оттом Диксом, указујући на њихову потпуну конфронтацију владајућем поретку и његовим кључним вредностима и идејама у име одлучног и наглашеног држања стране сиромашним, угњетенима и обесправљенима.¹² И Бертолучијев „Двадесети век“ посматрао је у контексту Марксовог учења из *Манифеста комунистичке партије*, показујући да нема разумевања ни уметности ни епохе без широке културе, али га је анализирао и у кључу учења и тумачења Ериха Фрома и Вилхелма Рајха, увиђајући значај психоанализе и за уметност, али и за историјску науку.¹³ Њему су биле блиске и филозофске теме, те је у том кључу посматрао бављење проблемом човека као смртног бића и питањем шта се збива са човеком после смрти у *Сабирном центру* Душана Ковачевића.¹⁴ Интердисциплинарност није била, у његовом случају, само полазиште или методолошки ослонац већ исходиште, тако ду су његова историографска дела често и социолошка, филозофска, антрополошка, или културолошка.

И у разматрањима уметности у контексту историје и историјског методологија Андреја Митровића доведена је до савршенства, јер је увек за одређена уметничка остварења тражио и налазио посебан приступ. Стална иновирања методологије, такорећи од случаја до случаја, била су, тако, и његове својеврсне почастии непоновљивости уметничких дела. Разумевао је да историчарево није да суди о вредности неког уметничког остварења, те да је у теми „уметничко дело и историја“ неопходно искључити вредновање уметничког квалитета, а

¹¹ Митровић, Андреј, „Забелешке на маргинама Крлежених *Застава*“, у: *Култура и историја*, Београд 2008, стр. 34. (у даљем тексту: Митровић, А., „Забелешке на маргинама...“)

¹² Митровић, А., „Забелешке на маргинама...“, стр. 37.

¹³ Митровић, Андреј, „Тумачење историјског раздобља“, у: *Култура и историја*, Београд 2008, стр. 51–52.

¹⁴ Митровић, Андреј, „Сабирни центар Душана Ковачевића: Виђење из угла човекове жеље за спокојством“, у: *Култура и историја*, Београд 2008, стр. 45–47.

посебно изрицање коначног општег суда. Како је писао, „историчару може да се допадне или не допадне дело, али такав утисак или уверење не може имати важност за сам задатак који је, у основном узето, у томе да се утврди однос, схватања и поступак творца дела према историји“.¹⁵ Тиме је показивао да уметници својим делима не само да тумаче епохе него често исказују и своја политичка опредељења, или се упуштају у борбу за своје политичке идеје и идеале. Поред тога, умео је да цени и поштује уметника и уметност, те је, приликом поређења Чаплиновог уметничког виђења Адолфа Хитлера и историјског Јоакима Феста, закључивао да је уметник Чаплин био критичнији према грађи од историчара Феста, те да је Чаплинов резултат ближи објективности историје. Закључак изнет тим поводом да је „Уметник више у праву“ показује објективност Андреја Митровића, лишена апсолутизације струке, али и његово суштинско разумевање и уметности и историје.¹⁶

Андреј Митровић био је и аутор ТВ серије *Време нетрпељивих* (9 епизода), која је настала 1979, као својеврстан мост који је спајао његове књиге *Време нетрпељивих* и *Ангажовано и лепо*. Радом на тој серији и промовисањем културне историје на тада најмоћнијем медију, телевизији, показао је и колико је стално пратио и разумевао изазове новог времена, али им давао и лични допринос. И у случају ТВ серије *Време нетрпељивих* он није био само историчар, стручњак за одређену област пред телевизијским камерама већ је био и телевизијски аутор, стваралац нових форми. Он никада није остајао само у архивима и у историчарској „кули од слоноваче“ већ је трагао за новим приступима, новим изворима, новим методологијама и новим медијима, свестан да историјска струка, као и наука уопште, мора да изађе из затворености у себе.

О значају уметности за разумевање историје и историјских процеса иза Андреја Митровића остале су незаобилазне књиге *Историјско у Чаробном брегу: покушај интердисциплинарног огледа* (1977), *Ангажовано и лепо: уметност у раздобљу светских ратова (1914–1945)* (1983), *О божјој држави и злом спасењу* (2007), *Култура и историја* (2008), те многобројне студије и чланци, који у домаћој историографији чине камен темељац за свако даље истраживање културне историје и односа уметности и историје, и уметности и политике. Тим делима он није показивао само важност уметности за историјску науку него је, начином на који се тиме бавио показивао и да историјска наука може да буде уметност.

У свему чиме се бавио у историјској науци Андреј Митровић трагао је за човеком, а његово трагање за човеком било је трагање за слободом. Начело слободе за њега је било кључно у уметности, у епохи, у науци, у животу. Слободу није доживљавао само као вредност за коју се треба борити или као остварену

¹⁵ Митровић, А., *Ћудљива муза...*, стр. 72.

¹⁶ Митровић, А., *Ћудљива муза...*, стр. 110.

вредност већ и као услов за многе нове вредности како људске тако и друштвене, политичке, културне, историјске. Свест о значају уметности, али и слободе, за Андреја Митровића била је свест да је слобода уметничког стварања увек важнија, а делимично и независна од чињеница и ставова које је нудила историјска наука.¹⁷ И он је и као научник и као личност управо успео да слободу коју пружа уметност преточи и у много шири идеал слободе у историјској науци, али и у животу, у свом односу с људима

У једном интервјуу, на питање „Да ли верујете у демократију?“, Андреј Митровић је одговорио: „Да! Разумем је као начелну тежњу и делатност супротстављену противницима слободе.“¹⁸ Он, дакле, ни демократију није доживљавао као коначну вредност, као вредност саму по себи, већ као вредност мерљиву резултатима у освајању, чувању и ширењу слободе.

Прошлост и процесе у њој видимо, интерпретирамо, па и доживљавамо захваљујући поузданим чињеницама, а уметности нам омогућавају да прошлост и процесе у њој доживимо још потпуније. И као што чињенице нису фусноте у уметничким делима, тако ни уметничка дела нису (само) фусноте у историографији. То је, усуђујем се да кажем, једна од трајних порука Андреја Митровића и једна од трајних вредности његовог импресивног научног рада.

Он је и као личност и као научник заиста пленио херодотовском ведрином духовне радозналости, онако како је Херодота приказао Делакроа, свестан да се бави важним послом, који је племенит онолико колико га племенитост оних који се њиме баве таквим чине.

¹⁷ Митровић, А., „Забелешке на маргинама...“, стр. 34.

¹⁸ „Догме су расточене“ (интервју са Андрејом Митровићем), *Политика*, <http://www.politika.rs/rubrike/intervjui-kultura/t46513.lt.html>

Summary

Radina Vučetić

Andrej Mitrović: the Art of History

Andrej Mitrović founded cultural history studies in our region, thus opening space for critical observations and the use of art as a complex and distinctive source for understanding the historical reality. Considering a work of art as a historical source, he studied not only cultural history, but he enriched approaches to history as a science in its broadest sense. His valuable and high achievements in the studies of cultural history are at the same time valuable and high achievements of modern historiography. Andrej Mitrović wrote about the importance of the art for understanding of history and historical processes in his books: *Istorijsko u Čarobnom bregu: pokušaj interdisciplinarnog ogleda* (1977), *Angažovano i lepo: umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914-1945)*, *O božjoj državi i zlom spasenju* (2007), *Kultura i istorija* (2008), as well as numerous studies and articles, which are the cornerstones for any further research on cultural history and the relation of art and history and art and politics in the national historiography.